

ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПОНЯТТЯ ПОКАРАНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВИПРАВНО-ТРУДОВИМ ВПЛИВОМ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Уявна ясність того чи іншого поняття аж ніяк не виключає необхідності його наукового визначення [1, 107], тим більше, що будь-які суспільні відносини є багатогранними, динамічними, тому і юридичні поняття, що відображають ці відносини, повинні бути системними і такими, що розвиваються, повинні постійно уточнюватись [2, 56].

Розвиток кримінального та кримінально-виконавчого законодавства України, перегляд поглядів на проблему місця, ролі та змісту виправно-трудоного впливу при застосуванні певних видів покарань до осіб, які вчинили злочини, доводять справедливості наведених тез стосовно поняття покарань, пов'язаних з виправно-трудоном впливом, що застосовуються до неповнолітніх.

Певні аспекти порушеної проблеми в радянську добу розглядали: Г. А. Аванесов, З. А. Астеміров, В. П. Артамонов, Л. В. Багрій-Шахматов, В. А. Уткін, Н. А. Беляєв, В. А. Єлеонський, А. Є. Наташев, І. М. Рагімов, А. Л. Ременсон, Н. А. Стручков та деякі інші вчені. На сучасному етапі зазначеній проблемі (вважаємо, безпідставно) приділяється недостатня увага. Зокрема, проблема визначення поняття покарань, пов'язаних з виправно-трудоном впливом, що застосовуються до неповнолітніх, не знаходить однозначного вирішення в доктрині кримінального права.

Наведене обумовило мету роботи — визначення моменту виникнення та розвитку поняття покарань, пов'язаних з виправно-трудоном впливом, в тому числі і тих, що застосовуються до неповнолітніх. Робота виконана в межах дисертаційного дослідження автора на тему: «Покарання, пов'язані з виправно-трудоном впливом, що застосовуються до неповнолітніх».

Сучасне кримінальне та кримінально-виконавче законодавство України не містить визначення покарань, пов'язаних з виправно-трудоном впливом, що застосовуються до неповнолітніх, як і в цілому не містить визначення поняття покарань, пов'язаних з виправно-трудоном впливом, хоча зазначена проблема має певну генезу доктринального обґрунтування та правового регулювання.

Виникнення та реалізацію ідеї виправно-трудоного впливу при застосуванні покарань слід пов'язувати з радянською добою генезису держави і права в нашій країні. Як зазначали А. Є. Наташев та М. А. Стручков, покарання, пов'язані з виправно-трудоном впливом, входять до загальної системи покарань за радянським кримінальним правом. Ними визнаються ті покарання, при відбуванні яких засуджений зазнає особливий виправний вплив, заснований на обов'язковій участі у суспільно корисній праці [3, 37]. Аналогічні точки зору дещо раніше висловлювали Б. С. Утевський, Е. Г. Ширвіндт та деякі інші вчені.

Аналіз наукової літератури з кримінального та виправно-трудоного законо-

давства по цій проблемі того часу свідчить про необхідність виділення двох, хоча і взаємопов'язаних, аспектів:

1) дослідження генезису проблеми у кримінально-правовій літературі і законодавстві;

2) дослідження генезису проблеми у роботах з виправно-трудового права і виправно-трудовому законодавстві.

Так, у підручниках з кримінального права кінця 40-х початку 50-х рр. XX століття не порушуються проблеми визначення поняття, ознак та змісту покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом. Взагалі, у цих джерелах відсутня класифікація покарань на пов'язані та непов'язані з виправно-трудовим впливом.

Міри соціального захисту судово-виправного характеру, тобто власне покарання за кримінальним законодавством того часу [4, 4], у підручнику з кримінального права, виданого колективом авторів, до якого входили А. А. Герцензон, М. М. Ісаєв, А. А. Піонтковський, Б. С. Утевський (1948), поділялись на: а) покарання, які можуть призначатись тільки як основні; б) покарання, які можуть призначатись як самостійні міри, але можуть *поєднуватись* з основними мірами покарання як додаткові [5, 497]. Тільки на основні та додаткові класифікувались покарання у підручниках з радянського кримінального права за редакцією В. Д. Меньшагіна і З. А. Вишинської (1950) [6, 165] та за редакцією В. М. Чхиквадзе (1952) [7, 330].

До наведеного додамо, що у кримінальному законодавстві термін «покарання, пов'язані з виправно-трудовим впливом» не вживався.

Реформа кримінального та виправно-трудового законодавств кінця 50-х початку 70-х рр. XX ст. та наукові розвідки певним чином спричинили і зміну уявлень про класифікацію покарань: у науковій літературі здійснюється не тільки поділ на покарання, пов'язані та не пов'язані з виправно-трудовим впливом, а й відмічається спроба обґрунтування необхідності такої класифікації, визначення ознак, видів та змісту покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом.

Так, в Основах теорії виправно-трудового права (А. Е. Наташев, Н. А. Стручков, 1967) науковці, взявши за критерій зміст певних видів покарання, в межах загальної системи покарань виділяють покарання, пов'язані з виправно-трудовим впливом на засуджених [3, 35–36], хоча, як ми зазначали вище, такі спроби вже мали місце в криміналістичній доктрині.

«Виділення в межах загальної системи покарань тих покарань, виконання яких пов'язане з виправно-трудовим впливом, дозволяє визначити сферу застосування положень тієї частини радянської політики, яка носить назву виправно-трудової політики. Положення радянської виправно-трудової політики знаходять свій вираз та закріплення в правових нормах, наявність яких дозволяє говорити про існування виправно-трудового права», — зазначали А. Е. Наташев та Н. А. Стручков [3, 36].

У зв'язку з наведеним актуальною є теза Л. В. Багрій-Шахматова, висловлена ним стосовно змісту системи покарань: «зміст системи покарань визна-

часться тими головними завданнями, які вирішує соціалістична держава на тому чи іншому етапі свого розвитку» [8, 56]. Припускаємо, що поряд із виправленням та перевихованням злочинців, приватною та загальною превенцією, велике значення для радянської держави мали і завдання розвитку економіки. З іншого боку, за світоглядом радянських людей у соціалістичній державі праця займала особливе місце. Тому не дивно, що ідеологічно вірним вважалося впровадження у громадське життя в частині виправлення злочинців власне «трудового» елемента. Це знайшло свій вираз і в назві галузі законодавства та її змісті, де каральний і трудовий елементи були тісно пов'язані як засоби досягнення однієї мети — виправлення засуджених.

Підґрунтям для наведених висновків науковців стосовно необхідності виділення в системі покарань таких, що пов'язані з виправно-трудохим впливом, також став генезис виправно-трудохим законодавства. Так, у першому виправно-трудохим законі — Виправно-трудохим кодексі РРФСР 1924 р. вказувалось, що кодекс регулює порядок і умови виконання покарань у виді позбавлення волі і застосування мір виправно-трудохим впливу на засуджених до даного виду покарання, а також виконання покарання у виді примусових робіт (в подальшому — це виправні роботи). Виправно-трудохим кодекс РРФСР 1934 р., поряд з правовим регулюванням виконання покарань у виді позбавлення волі та виправно-трудохим робіт, також здійснював правове регулювання виконання таких видів покарання як заслання, поєднане з виправно-трудохим роботами. Згідно зі ст. 24 КК Казахської РСР і ст. 25 КК Узбецької РСР, після реформи 1959–1961 рр. виконання заслання (а згідно з ст. 24 КК Казахської РСР ще й висилки) поєднувались з обов'язковим залученням до праці. В подальшому виправно-трудохим законодавство СРСР та союзних республік визнало заслання та висилку покараннями, пов'язаними з виправно-трудохим впливом [9, 68].

Таким чином, у нормах виправно-трудохим права як галузі законодавства знайшла реалізацію ідея поєднання покарання з виправно-трудохим впливом. Зокрема, у радянському виправно-трудохим законодавстві покарання у виді позбавлення волі, виправні роботи без позбавлення волі, заслання та висилка обов'язково поєднувались з виправно-трудохим впливом.

Однак, незважаючи на істотне значення, яке відводилось виправно-трудохим впливу під час виконання покарань, а згідно з ч. 2 ст. 1 Основ виправно-трудохим законодавства ними були, як вже визначено раніше, позбавлення волі, виправні роботи без позбавлення волі, заслання та висилка, подальше розширення предмета правового регулювання виправно-трудохим законодавства привело до необхідності виділення і покарань, виконання яких не було пов'язано з виправно-трудохим впливом (Положення про порядок і умови виконання кримінальних покарань, не пов'язаних з мірами виправно-трудохим впливу на засуджених), а також інших заходів — умовного засудження до позбавлення волі з обов'язковим залученням засудженого до праці та умовного звільнення з місць позбавлення волі з обов'язковим залученням засудженого до праці, — що в кінцевому підсумку викликало дискусію, а потім і перейменування галузі у кримінально-виконавче право [10, 54].

На підставі наведеного можна зробити висновок, що генезис кримінального та виправно-трудового (кримінально-виконавчого) законодавств як взаємопов'язаних категорій однієї нормативної системи призвів до розділення покарань на пов'язані та непов'язані з виправно-трудовим впливом. При цьому важливою є та обставина, що саме у виправно-трудоному законодавстві містилася вказівка на застосування виправно-трудового впливу до засуджених при відбуванні ними певних видів покарань.

Разом з тим формування і назва виправно-трудового права як галузі законодавства з наголосом на виправно-трудоий вплив не залишили поза увагою науковців проблеми покарань, не пов'язаних з виправно-трудоим впливом на засуджених. Зокрема, Л. В. Багрій-Шахматов у роботі «Система кримінальних покарань та виправно-трудоє право» частково звертає увагу і на необхідність узгодження концептуальних аспектів впливу на засуджених при відбуванні покарань, не пов'язаних з виправно-трудоим впливом [11, 62–64], що в подальшому мало істотне значення для процесу подальшого реформування виправно-трудоого права як галузі законодавства.

Аналізуючи підстави (критерії) класифікації покарань, Л. В. Багрій-Шахматов і В. І. Гуськов вказують, що із системи покарань необхідно виділяти ті, які при виконанні поєднуються з виправно-трудоим впливом, при цьому в основу такого поділу покладено педагогічні критерії. Педагогічні критерії розуміються співавторами в тому сенсі, чи пов'язане те або інше покарання з процесом виховного впливу з боку держави (державний виховний вплив, що умовно іменується виправно-трудоим впливом), чи з процесом виховного впливу з боку радянської громадськості, її органів, організацій колективів трудящих та їх представників (громадський вплив і виховання).

Процеси виправно-трудоого впливу та громадського впливу і виховання, на думку вчених, маючи багато спільного за цілями і завданнями, основним засобам та методам здійснення, в той же час суттєво відрізняються.

Процес державного (виправно-трудоого) впливу припускає застосування до засуджених певними державними органами за участю громадськості таких основних засобів, як праця, режим, політико-виховна робота, загальноосвітнє та професійне навчання з використанням при цьому напрацьованих виправно-трудоого педагогікою і практикою методів.

Процес громадського впливу і виховання є також особливим педагогічним процесом, але таким, що припускає застосування громадськістю різних мір громадського впливу та виховання по відношенню до засуджених та звільнених [12, 78–81, 85].

Наведені позиції не позбавлені суперечностей, не є безспірними, зокрема, аналогічна позиція Л. В. Багрій-Шахматова була піддана критиці А. А. Піонтовським [13, 62–63], А. Е. Наташевим та Н. А. Стручковим [3, 36], але практичне їх значення ми вбачаємо у тому, що висловлені думки обумовили необхідність приділення більшої уваги дослідженню власне змісту покарань, пов'язаних з виправно-трудоим впливом.

Класифікуючи покарання на пов'язані та непов'язані з виправно-трудоим

впливом, А. А. Піонтковський в основу класифікації ставив критерій характеру здійснюваного ними впливу. До покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом, учений відносив: позбавлення волі, заслання, висилку та виправні роботи без позбавлення волі.

Загальними ознаками цих покарань науковець визначав такі: всі вони є, як і будь-яке покарання, карою за вчинений злочин і переслідують загальні цілі, поставлені радянським законом перед покаранням. Як і будь-яке покарання, вони призначаються з врахуванням характеру і ступеня суспільної небезпечності вчиненого діяння, особистості винного і обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність.

Разом з тим, на думку А. А. Піонтковського, покарання, пов'язанні з виправно-трудовим впливом, особливо позбавлення волі, є більш суворими порівняно з іншими покараннями. Крім того, вони супроводжуються особливим педагогічним впливом, що посилює їх виховні можливості. В силу цього такі покарання застосовуються тоді, коли вчинений злочин, обставини справи і особистість злочинця свідчать про необхідність в той чи інший спосіб обмежити його права та піддати його саме такому впливу. Особливістю покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом, є те, що при їх виконанні здійснюється постійний систематичний і специфічний — виправно-трудовий — вплив на засудженого. Складовою частиною виправно-трудового впливу є праця засуджених.

Процес виправно-трудового впливу, згідно з уявленнями вченого, базується на тих же принципових основах, що й будь-який інший виховний процес, але в той же час має певну специфіку:

– цей процес передбачає здійснення виховання при відбуванні покарання. В процесі виправно-трудового впливу примус виступає у формі, специфічній для кримінального покарання. Особливо чітко це проявляється в умовах відбування покарання у виді позбавлення волі — ізоляції засудженого від суспільства. При цьому виховання, переконання обов'язково пов'язуються з примусом, який іноді стоїть на першому місці. У певних випадках використання засобів виховання забезпечується заходами примусу;

– виховний процес при виконанні покарання здійснюється відповідно до норм кримінального та виправно-трудового права, в поєднанні цих правових норм і педагогіки тощо [13, 62–63].

У цілому погоджуючись із справедливістю наведених А. А. Піонтковським тез, разом з цим вважаємо за необхідне внести деякі уточнення.

При аналізі покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом, здійсненого науковцем, має місце констатація факту їх більшої суворості порівняно з покараннями, не пов'язаними з виправно-трудовим впливом. Виходить, що власне виправно-трудовий вплив є тією ознакою, що визначає більшу суворість покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом, аніж покарань, не пов'язаних з виправно-трудовим впливом. Однак, вважаємо, що у даному випадку не виправно-трудовий вплив визначає більшу суворість певних видів покарань в порівнянні з іншими, а власне сутність, зміст та властивості цих покарань дозволяють їх характеризувати як більш суворі.

Стосовно суворості тих чи інших видів покарань залежно від пов'язаності їх з виправно-трудовим впливом також зазначимо, що в радянський період та й в період незалежності України в систему покарань входила смертна кара. Зрозуміло, що смертна кара ніяким чином не поєднувалась ні реально, ні потенційно з виправно-трудовим впливом, хоча була найбільш суворим видом покарання. Тому пов'язування більшої суворості покарань власне з обставиною поєднання їх з виправно-трудовим впливом вважаємо безпідставним.

Ми приєднуємося до позиції А. А. Піонтковського в тій частині, що і покарання, і виправно-трудовий вплив володіють спільною ознакою — забезпечуються державним примусом або можливістю його застосування, що, як зазначалося, в «...процесі виправно-трудового впливу примус виступає у формі, специфічній для кримінального покарання». Також розділяємо позицію, що складовою виправно-трудового впливу є праця. Але, у такому випадку, з врахуванням наведених тез про спільну властивість і покарання, і виправно-трудового впливу забезпечуватись застосуванням або можливістю застосування державного примусу та розгляду праці як складової виправно-трудового впливу, на першому плані постає проблема визначення, коли праця охоплюється змістом покарання, а коли є елементом виправно-трудового впливу.

Разом з тим слід зазначити, що каральна сторона покарання й заходи виправно-трудового характеру взаємозалежні між собою й перебувають у діалектичній єдності. Взаємодія цих явищ обумовлена тим, що вони, по-перше, поєднуються для досягнення загальної мети — виправлення злочинців; по-друге, мають спільну ознаку — примусове застосування праці, центрального елемента виправно-трудового впливу. Доречним у зв'язку з зазначеним вважаємо наведення думки К. Мірзаджанова про єдність цілей призначення та виконання покарання [14, 5–6].

Таким чином, засновуючись на сучасному переліку покарань, передбачених КК України для неповнолітніх злочинців, до покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом, що застосовуються до неповнолітніх, слід відносити: 1) позбавлення волі; 2) громадські роботи; 3) виправні роботи.

Наведені види покарань володіють всіма ознаками, що притаманні й іншим видам покарання, але зміст їх має певні особливості, пов'язані з наявністю застосування виправно-трудового впливу.

Вважаємо, що, виходячи із особливостей особистостей засуджених неповнолітніх до покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом, та суспільної небезпечності вчинених злочинів, застосування виправно-трудового впливу сприятиме підсиленню виправного потенціалу зазначених видів покарання.

Напрями подальших розробок за тематикою дослідження вбачаємо у необхідності визначення сутності та змісту покарань, пов'язаних з виправно-трудовим впливом, що застосовуються до неповнолітніх злочинців.

Література

1. Пой И. С. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1962.

2. Сумарокова Л. М. Основы логики: Павч. посіб. — 2-ге вид., переробл. та допов. — О.: Юрид. л-ра., 2003.
3. Наташов А. Е., Стручков Н. А. Основы теории исправительно-трудового права. — М.: Юрид. лит., 1967.
4. Уголовный кодекс УССР. Официальный текст с изменениями на 1 июля 1950 г. и с приложением общесоюзных актов уголовного законодательства. — М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1950.
5. Уголовное право. Общая часть / А. А. Герцензон, М. М. Исаев, А. А. Пионтковский, Б. С. Утевский; Науч. ред. В. Д. Мельшагин. — 4-е изд., перераб. — М.: Юрид. изд-во М-ва юстиции СССР, 1948.
6. Советское уголовное право / Ред.: В. Д. Мельшагин, З. А. Вишневская. — М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1950.
7. Советское уголовное право: Часть общая / Под ред. В. М. Чхиквадзе. — М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1952.
8. Багрий-Шахматов Л. В. Совершенствование системы наказаний в связи с изменениями в уголовном законодательстве // Теоретические и практические проблемы нового уголовного законодательства: Сб. науч. тр. / Всесоюз. ин-т по изуч. причин преступности и разработке мер предупреждения преступности. — М., 1985.
9. Стручков П. А. Исправительно-трудовое или уголовно-исполнительное право // Советское государство и право. — 1979. — № 1.
10. Журавлев М. П. О взаимосвязи уголовного и исправительно-трудового законодательства // Теоретические и практические проблемы нового уголовного законодательства: Сб. науч. тр. / Всесоюз. ин-т по изуч. причин преступности и разработке мер предупреждения преступности. — М., 1985.
11. Багрий-Шахматов Л. В. Система уголовных наказаний и исправительно-трудовое право: Учеб. пособие. — М.: Высш. шк. МВД СССР, 1969.
12. Багрий-Шахматов Л. В., Гуськов В. И. Теоретические проблемы классификации уголовных наказаний. — Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1971.
13. Курс советского уголовного права / А. А. Пионтковский, П. С. Ромашкин, В. М. Чхиквадзе. — М.: Наука, 1970. — Т. 3.
14. Мирзаджапов К. Вопросы советского уголовного права: досрочное освобождение от наказания. — Ташкент: Укитувчи, 1980.

УДК 343.9:343.352(477)

І. І. Сухоробрий

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ЗА ВЧИНЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ

На даному етапі розвитку економіки та підприємництва в нашій державі існують усі передумови для України стати повноправним учасником міжнародних економічних відносин. Але однією з вимог, що ставиться перед нашою країною у цьому прагненні, є налагодження і дотримання на вітчизняному комерційному ринку правил ведення чесної конкуренції та створення умов для розвитку малого і середнього бізнесу. Основною перешкодою у цьому напрямку є зростаючі факти корупційних проявів, які все більше набирають організованого характеру.

В Україні стає вже традицією порушення закону підприємцями в процесі здійснення комерційної діяльності та отримання прибутків. У той же час ви-